

ความอยู่ดีมีสุข

บัวพันธ์ พรหมพักพิง¹

บทคัดย่อ

ในปัจจุบัน ได้มีความตระหนักว่า การพัฒนาที่นำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางทั่วโลก ได้สร้างปัญหาเพิ่มขึ้น ในช่วงที่ผ่านมา แม้ว่าแนวคิดการพัฒนาจะถูกวิพากษ์วิจารณ์และถูกท้าทาย แต่ดูเหมือนการเสนอทางออกต่างๆ ก็ยังคงอยู่ในกรอบความคิดเดิม และถูกนิยามโดยความคิดการพัฒนาระแสหลัก บทความนี้เสนอว่า เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาหรือข้อบกพร่องของการพัฒนา เราจำเป็นต้องก้าวออกไปจากกรอบคิดดังกล่าวนี้ โดยบทความนี้ได้เสนอให้ใช้กรอบคิดความอยู่ดีมีสุข แทนคำว่าการพัฒนา ความอยู่ดีมีสุขวางอยู่บนกรอบคิดหลักสามประการ ได้แก่ กรอบคิดเกี่ยวกับระบบคุณค่าและเป้าหมาย กรอบคิดเกี่ยวกับทรัพยากรและการบริโภค และกรอบคิดเกี่ยวกับระบอบอภิบาลและการกระทำอย่างมีความรับผิดชอบของปัจเจก

Abstract

It has been increasingly aware that development that has been widely employed become more create problems. Since the past several decades development ideas have been criticized and challenged. However, the suggestions from the criticism remain fall within the circumvention of the mainstream development approach. This article proposes that in order to find ways out from problems create by development, it is necessary to move away from the ideas and notions of development. In this respect the concept of wellbeing is proposed to replace development. This article describes three main concepts which the idea of wellbeing that proposed in founded, i.e. 1) values and goals, 2) resources and consumption and 3) governance regime and responsible actions of individual.

¹ รองศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และหัวหน้ากลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

บทนำ

สิ่งที่เป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่ ความหมายของการพัฒนาถูกโต้แย้งและท้าทายมาตลอด นับตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 2510 ประเด็นหลักที่ทฤษฎีด้านการพัฒนาถูกวิพากษ์วิจารณ์ในช่วงนั้น (และประเด็นนี้ก็ยังคงถูกวิจารณ์มาตลอด) ก็คือ การพัฒนา มีความหมายเท่ากับการสร้างความเติบโตในทางวัตถุหรือความเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจาก ความเติบโตในทางวัตถุนี้เองที่ทำให้ประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกมีความมั่งคั่ง นำไปสู่การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์หลายด้านและมีอำนาจอิทธิพลแพร่ขยายออกไปครอบคลุมทั่วโลก ข้อเสนอหลักในทฤษฎีจึงมองว่า กระบวนการการพัฒนา เป็นกระบวนการอันเดียวกันกับที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะการเปลี่ยนไปสู่อุตสาหกรรม

สาระสำคัญของข้อโต้แย้งในช่วงนั้นก็คือ ความเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ได้สนับสนุนและส่งเสริมให้เกิด “การพัฒนา” นักทฤษฎีจากกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์เสนอว่า นอกจากการพัฒนากระแสหลักจะไม่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาแล้วยังอาจก่อให้เกิดความทุกข์เข็ญ เนื่องด้วยความเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายเอาความมั่งคั่งออกมาจากประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศกำลังพัฒนา ด้วยความไม่เท่าเทียมกันในการแลกเปลี่ยนในระดับระหว่างประเทศเกิดการพึ่งพาของประเทศด้อยพัฒนาต่อประเทศอุตสาหกรรม และนำไปสู่การผลิตซ้ำความด้อยพัฒนาของประเทศเหล่านี้ นอกจากนี้ ความเติบโตทางเศรษฐกิจ ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือของประเทศที่พัฒนาแล้ว สำหรับการแก้ไขปัญหาหรือวิกฤติภายในประเทศที่พัฒนาแล้ว อันเนื่องมาจากการลดน้อยถอยลงของกำไรของประเทศเหล่านั้น ซึ่งกลายมาเป็นแรงผลักดันทำให้เกิดการขยายตัวของจักรวรรดินิยม ออกไปครอบงำประเทศอื่นๆ ทั่วโลก เพื่อรักษาผลประโยชน์ของประเทศตะวันตกนั่นเอง แม้ว่าการวิพากษ์วิจารณ์เช่นนี้ จะได้จําแนกให้เห็นความแตกต่างระหว่าง “ความเติบโตทางเศรษฐกิจ” และ “การพัฒนา” ว่าเป็นคนละอย่างกัน แต่คำว่าการพัฒนายังมีความคลุมเครือ และอันที่จริงในทางปฏิบัติในปัจจุบัน ก็ยังไม่ก้าวออกไปจากความหมายดั้งเดิมที่นิยามโดยกลุ่มทฤษฎีกระแสหลัก

ในระยะเวลาต่อมา ได้มีการนำเสนอการวัดหรือการมองการพัฒนาที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะความเติบโตหรือความมั่งคั่งทางวัตถุ อย่างเช่น Human Development หรือข้อเสนอของกลุ่มนักคิดทางด้านสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอดังกล่าวนี้ ล้วนแต่เกี่ยวข้องและให้ความสำคัญในทางเทคนิค อย่างเช่น แนวคิดการพัฒนามนุษย์ มองว่าความเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวไม่อาจเป็นตัวชี้วัดการพัฒนาได้ แต่แนวคิดต่างๆ ที่เสนอขึ้นมาใหม่ ก็ล้วนแต่นวนเวียนแนวคิดการพัฒนาระยะหลัก เข้าไปไว้ในระดับและในรูปแบบที่แตกต่างกัน คือ การยอมรับว่า การพัฒนา คือ การสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ การสร้างอุตสาหกรรม การขยายตัวของตลาด

สิ่งที่ถือว่าเป็นข้ออ่อน หรือเป็นจุดบกพร่องในทางทฤษฎี ของการพัฒนาที่เราใช้อยู่ในปัจจุบัน มี 3 ประการคือ **ประการแรก** ทฤษฎีการพัฒนา ไม่ได้รวมเอาคำถามในทางจริยธรรมเข้าไปไว้ด้วย คือ คำถามที่ว่า อะไรคือสิ่งที่ดีที่พึงปรารถนาของมนุษย์ **ประการที่สอง** การพัฒนา แม้โดยพื้นฐานแล้วจะเป็นแนวคิดที่เสนอให้เปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า แต่กลับสร้างความเสี่ยงของอนาคตด้วยการใช้ทรัพยากรที่ไม่มีขอบเขต และการบริโภคเพื่อให้เศรษฐกิจปัจจุบันขยายตัว และเพื่อตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันเป็นหลัก **ประการที่สาม** ระบอบควบคุมกำกับ (governance regime) ที่เราสร้างขึ้นมา ส่วนใหญ่แล้วได้ถูกนำไปใช้เพื่อสร้างการพัฒนาระยะหลัก และบางครั้งในบางครั้ง ก็เข้าไปรุกราล้ำสิทธิเสรีภาพของมนุษย์ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย “การพัฒนา” ในอีกทางหนึ่ง การกระทำของมนุษย์ในระดับปัจเจก ที่ขาดความรับผิดชอบของผลกระทบที่อาจจะมีต่อสาธารณะ กลับไม่ได้มีการควบคุมอย่างเหมาะสม เรามองว่าข้ออ่อนและข้อผิดพลาดของแนวคิดการพัฒนาทั้งสามประการนี้ แนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุขมีคำตอบที่ดีกว่า ดังนั้นเราจึงเสนอให้ใช้แนวคิดความอยู่ดีมีสุขแทนแนวคิดการพัฒนา

บทความนี้เสนอว่า การแก้ไขปัญหาที่สร้างขึ้นโดยการพัฒนา ไม่อาจจะเป็นไปได้ ถ้าหากว่าข้อเสนอต่างๆ ยังอยู่ภายใต้โครงสร้างความคิดการพัฒนา ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จึงเสนอให้ใช้แนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุขแทนแนวคิดการพัฒนา ความจริงแล้วคำว่า “ความอยู่ดีมีสุข” นี้มิใช่คำซึ่งประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่

แต่ว่ามีอาการกล่าวถึงมานานแล้ว และอาจสามารถสืบบย้อนกลับไปถึงยุคของนักปรัชญา อย่างเช่น เจรามี่ เบนทัม (Jeremy Bentham 1748-1832) ในขณะที่ปัจจุบันได้มีการนำเอาแนวคิดความอยู่ดีมีสุขมาใช้ในหลายสาขาวิชา ในปี 2544 ได้มีกลุ่มนักวิชาการรวมตัวกันภายใต้กลุ่มวิจัยที่ชื่อว่า “Research Group on Wellbeing in Developing Countries” กลุ่มวิจัยกลุ่มนี้ นำโดย Allister McGregor และได้ตีพิมพ์หนังสือออกมาหลายเล่ม เนื่องจากว่าผู้เขียนก็เป็นสมาชิกของกลุ่มวิจัยนี้ ดังนั้น การมองความหมายของความอยู่ดีมีสุข จึงอยู่ในแนวเดียวกัน แนวคิดของกลุ่มวิจัยดังกล่าวนี้ ความอยู่ดีมีสุข คือ **“เงื่อนไขและภาวะของสังคมที่เอื้ออำนวยให้มนุษย์ สามารถแสวงหาและบรรลุถึงสิ่งที่เขาปรารถนา โดยที่การกระทำของเขาเองไม่ได้ลดทอนความอยู่ดีมีสุขของผู้อื่น”** (Gough and McGregor, 2007; บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2549)

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้ บทความนี้จะอธิบายแยกให้เห็นความแตกต่างและความเชื่อมโยงระหว่างความสุขและความอยู่ดีมีสุข หลักจากนั้นจะอภิปรายการเอาแนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุขมาไว้ในความคิดการพัฒนาหรือเอาความคิดเรื่องการพัฒนาไปไว้ในกรอบคิดความอยู่ดีมีสุข หลังจากนั้น บทความนี้ จะอธิบายพื้นฐานของความคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุข ได้แก่แนวคิดเรื่องคุณค่าและเป้าหมาย แนวคิดเรื่องทรัพยากรและการบริโภค และแนวคิดเรื่องระบอบอภิบาลและการกระทำอย่างมีความรับผิดชอบของปัจเจก

ความสุขและความอยู่ดีมีสุข

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 ว่า ปัญหาพื้นฐานของการพัฒนาอย่างหนึ่งก็คือ การมีหรือไม่มีเสรีภาพในการเลือกรูปแบบและเป้าหมายของการดำเนินชีวิต และถ้าหากเราจะตั้งคำถามจากตรงนี้ก็คือ การพัฒนาจะนำไปสู่เป้าหมายปลายทางใด คำตอบในเรื่องนี้อาจจะแยกได้เป็นสองด้าน ด้านแรกก็คือ ขึ้นอยู่กับคนแต่ละกลุ่ม แต่ละปัจเจก จะเลือกหรือตัดสินใจว่า อะไรคือเป้าหมาย หรืออะไรที่มีคุณค่าสำหรับชีวิตของกลุ่มหรือของเขาเอง อย่างไรก็ตาม คำตอบนี้ ก็ยังไม่อาจทำให้เรามองเห็น “ทางออก” ของการพัฒนาที่ชัดเจน โดยเฉพาะในกรณีที่ว่า เป้าหมายหรือแนวทางของกลุ่มหรือของปัจเจก ที่มีความขัดแย้งแตกต่างกัน เราจะหา

ทางออกในเรื่องนี้อย่างไร แท้ที่จริงแล้ว แม้มนุษย์จะมี “เสรีภาพ” ในการเลือกที่จะดำเนินชีวิต แต่ก็มี “ชะตากรรมร่วม” การกระทำของปัจเจกหรือกลุ่มคนหนึ่งๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนอื่น ๆ ด้วย ดังนั้น คำตอบในด้านที่สองจึงต้องหันมาพิจารณาในเรื่องเป้าหมายปลายทางร่วม หากเราจะถามว่า การพัฒนาจะนำมนุษย์ไปสู่เป้าหมายปลายทางใด คำตอบในปัจจุบันที่น่าจะมีข้อโต้แย้งน้อยที่สุดก็คือ “ความสุข” นั่นเอง

“ความสุข” เคยปรากฏเป็นประเด็นหรือเป็นข้อถกเถียงมานานแล้ว ในวงวิชาการตะวันตก ของกลุ่มนักปรัชญา “utilitarianism” โดยมีนักปรัชญาชื่อ Jeremy Bentham เสนอว่า กฎหมายหรือหลักทางศีลธรรมต่างๆ จะต้องวางอยู่บนพื้นฐานที่ว่า กฎหมายและหลักทางศีลธรรมนั้นๆ จะต้องมุ่งให้เกิดความสุข (Happiness) ให้มากที่สุด เท่าที่จะเป็นไปได้ (the greatest possible happiness) สังคมมนุษย์จะเป็นสังคมที่ดีก็ต่อเมื่อประชากรในสังคมนั้นๆ มีความสุข กฎหมายจะเป็นกฎหมายที่ดีก็ต่อเมื่อกฎหมายนั้น ได้เพิ่มความสุขของประชากร และลดความทุกข์ (misery) ให้น้อยที่สุด ดังนั้น การกระทำของเอกชนหรือสาธารณะ จึงควรจะถูกตัดสิน (โดยกฎหมายหรือกฎหมาย) ด้วยหลักการที่ว่า การกระทำนั้นส่งผลต่อความสุขของคนทั้งมวลอย่างไร อย่างไรก็ตาม หลักทางปรัชญาดังกล่าวนี้ ได้รับการโต้แย้ง โดยเฉพาะจากสำนักคิดปฏิฐานนิยม (positivism) ที่มองว่า ความสุขไม่อาจจะนิยามได้ เนื่องจากว่ามีความแปรเปลี่ยนไปตามสภาวะจิตใจของบุคคล (อย่างเช่นคนที่เสพยา อาจารู้สึกโดยจิตว่ามีความสุข ซึ่งโดยกายแล้วน่าจะเป็นทุกข์) ดังนั้น ในวงวิชาการการพัฒนาที่ผ่านมา คำว่า “ความสุข” จึงมักจะถูกแทนด้วยสภาพหรือเงื่อนไขบางอย่าง ที่อนุมานว่าจะทำให้คนสุขกาย (แล้วจะนำมาซึ่งสุขใจ) อย่างเช่นคำว่าความจำเป็นพื้นฐาน คุณภาพชีวิต หรือการพัฒนามนุษย์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่สามารถที่จะนิยามและวัดได้ ตามแนวคิดของกลุ่มปฏิฐานนิยม

ด้วยเหตุผลที่ได้กล่าวข้างต้นนี้ ทำให้ความสุขไม่ได้รับความสนใจจากการศึกษาทางด้านพัฒนา (development studies) การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความสุขที่พัฒนาขึ้นมาภายหลัง มักจะถือว่าเป็นสาขาเฉพาะทางด้านจิตวิทยา ในปี 1979 วิลสัน (Wilson) ซึ่งเป็นนักจิตวิทยาเขียนไว้ว่า คนที่มีความสุข เป็นคนที่มีอายุน้อย

สุขภาพดี มีการศึกษาดี มีรายได้ดี เปิดเผย มองโลกในแง่ดี ปราศจากความกลัว หรือความกังวล เป็นผู้ที่เคร่งศาสนา เป็นผู้ที่แต่งงานแล้ว และมีการนับถือตนเอง (self-esteem) สูง มีความมั่นคงในการทำงาน มีความใฝ่ฝันในระดับปานกลาง ภายหลังจากนั้น การศึกษาทางจิตวิทยาเกี่ยวกับความสุขเน้นอยู่ที่ว่า มีปัจจัย อะไรที่มีอิทธิพล หรือส่งผลต่อความสุขของมนุษย์ (โปรดดู Kahnemann, Diener, & Schwaz, 1999) โดยการวัดความสุข มักจะถือเอาการประเมินความพึงพอใจต่อการดำรงชีวิต (satisfaction) ความผาสุกโดยรวม (global happiness) ในปัจจุบัน การศึกษาเรื่องความสุขของมนุษย์ ซึ่งพัฒนาขึ้นมาโดยนักจิตวิทยา ได้รับการจัดอยู่ในกลุ่ม “ความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย” (subjective wellbeing)

ในปัจจุบัน การศึกษาความสุขของนักจิตวิทยา ได้ขยายเข้าไปสู่การศึกษา ในสาขาอื่นๆ อย่างเช่น สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ผลการวิจัยในระดับนานาชาติ ในเรื่องความสุขของนักเศรษฐศาสตร์ ชี้ไปในทิศทางที่สำคัญสองประการคือ *ประการแรก* การศึกษาจำนวนมากเน้นให้ความสนใจอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างความสุขของปัจเจก และผลลัพธ์ในทางเศรษฐกิจ โดยทั่วไปแล้ว นักเศรษฐศาสตร์ มักจะมีข้อสมมติฐานที่ว่า มีความสัมพันธ์กันระหว่างรายได้และความสุขของปัจเจก (ความจริงนักเศรษฐศาสตร์ส่วนมากถือตรงนี้เป็นสิ่งจพจน์ คือเป็นความจริงที่ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์) อย่างไรก็ตาม การศึกษาส่วนใหญ่ได้ชี้ให้เห็นว่า ไม่มีความสัมพันธ์กันระหว่างรายได้และความสุขของปัจเจก การศึกษาในระยะ ยาวของประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างเช่น ญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาชี้ให้เห็นว่า ความสุขของปัจเจกในช่วงระยะเวลาที่ศวรรษที่ผ่านมา ไม่มีการเปลี่ยนแปลง อย่างชัดเจน ในขณะที่รายได้ที่แท้จริงเพิ่มขึ้นหลายเท่า (Layard, 2005) *ประการที่สอง* ผลการศึกษาที่ผ่านมา ได้ชี้ให้เห็นว่า ความสุขมีความผันแปรไป ตามวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกันในแต่ละถิ่นที่ การศึกษาความสุขของคนที่มี ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคมที่เหมือนกัน ในประเทศที่แตกต่างกัน กลับพบว่า มีระดับความพึงพอใจในชีวิตที่แตกต่างกัน และมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหรือส่งผล ที่แตกต่างกันออกไป

การศึกษาของนักเศรษฐศาสตร์ เกี่ยวกับเรื่องความสุขที่ได้กล่าวข้างต้น มีประโยชน์อย่างยิ่งในการหันกลับมามองปัญหาพื้นฐานทางด้านการพัฒนา

มีคำถามพื้นฐานสองประการที่เราสามารถที่จะตั้งขึ้นมา จากการศึกษาของนักเศรษฐศาสตร์ที่ได้กล่าวไว้โดยย่อในตอนต้น **ประการแรก** ถ้าเรามองว่าการพัฒนาจะทำให้มนุษย์มีความสุข (happiness) ความมั่งคั่ง (wealth) ก็อาจจะมิใช่สิ่งที่นำมามนุษย์ไปสู่เป้าหมายปลายทางดังกล่าว **ประการที่สอง** ความสุขของปัจเจก จะทำให้เกิดความสุขของสังคมหรือไม่ ปัญหาข้อที่สองนี้ทำให้เราสามารถที่จะแยกแยะได้ว่า ความสุขของปัจเจก อาจจะไม่เท่ากับความสุขของสังคมหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความอยู่ดีมีสุข หรือ wellbeing ที่เรากำลังจะพูดถึงต่อไปในบทนี้ มีความหมายกว้างกว่าความสุขของปัจเจก

ความอยู่ดีมีสุข ในการพัฒนา (Wellbeing in Development) หรือ การพัฒนาในความอยู่ดีมีสุข (Development in Wellbeing)

ข้อเสนอทางทฤษฎีความอยู่ดีมีสุข ที่ได้กล่าวไว้โดยย่อข้างต้น ได้เริ่มเข้ามา “เสวนา” กับแนวคิดทางการพัฒนาในหลายระดับ ในกรณีของประเทศไทย ที่มีแนวทางการพัฒนาที่แตกต่างไปจากแนวทางกระแสหลัก แม้ในปัจจุบันที่แนวคิดเสรีนิยมใหม่ ได้แผ่อิทธิพลไปครอบคลุมทั่วโลกนั้น แนวคิดการพัฒนาส่วนใหญ่มองว่า กรณีเช่นนี้ เป็นกรณีเฉพาะ ไม่อาจจะเอาไปประยุกต์ทั่วไปได้ในระดับนี้ ญาณโมเดล จึงอยู่นอกแนวคิดการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอเรื่องความอยู่ดีมีสุข ก็ได้รับการ “บรรจุหีบห่อ” (encapsulated) และนำเข้ามาไว้ในและเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดด้านการพัฒนา (wellbeing in development) การบรรจุหีบห่อแนวคิด เพื่อนำเข้าไปไว้ในแนวคิดด้านการพัฒนานี้ ส่วนใหญ่แล้ว ก็จะมีการนิยาม คือให้ความหมายของความอยู่ดีมีสุข กำหนดรายการองค์ประกอบตัวชี้วัด เพื่อจะสามารถนำไปรณรงค์หรือใช้ปฏิบัติในทางนโยบาย อย่างเช่น เดสแกสเปอร์ (Des Gasper, 2004) ได้แยกองค์ประกอบหรือมิติของความอยู่ดีมีสุขว่า มีความหมายในแง่ต่างๆ 6 ด้าน คือ

1. ความพึงพอใจ (pleasure or satisfaction)
2. การได้รับหรือบรรลุในสิ่งที่ชอบ (preference fulfillment)
3. เสรีภาพของการเลือกใช้ชีวิต (free choice)
4. ความมั่งคั่ง (opulence)

5. การบรรลุถึงคุณค่าบางอย่าง ซึ่งเป็นอิสระหรืออยู่นอกเหนือจากตัวบุคคล อย่างเช่นการมีสุขภาพดี เป็นต้น

6. การถือครองหรือเป็นเจ้าของทรัพยากรหรือทรัพย์สิน ที่ก่อให้เกิดโอกาส ศักยภาพหรือความสามารถในการบรรลุเป้าหมาย

นอกจากแนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุขแล้ว แนวคิดเรื่องความสุข (ซึ่งในที่นี้ เราถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของความอยู่ดีมีสุข) ก็ได้รับการบรรจุหีบห่อ และพยายามนำเอาไปใช้ในทางนโยบาย มีข้อเสนอในเรื่องเทคนิคในการวัดความสุข และข้อเสนอบางครั้งก็มีความก้าวหน้า ไปถึงการเสนอให้ใช้ “ความอยู่ดีมีสุขมวลรวมประชาชาติ” (Gross Domestic Happiness-GHP) (ดูอย่างเช่น ศูนย์ภูฐานศึกษา, 2547; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2554; เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์, 2549) แทนผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ การที่แนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุขได้รับการบรรจุหีบห่อและนำเข้าไปได้ไว้ในแนวคิดการพัฒนานี้ ทำให้แนวคิดความอยู่ดีมีสุข ถูกกำหนดและได้รับอิทธิพลจากแนวคิดด้านการพัฒนา และในทางกลับกัน แนวคิดความอยู่ดีมีสุข จะไม่ส่งผลให้เกิด “นิยามใหม่” ของการพัฒนา หรือทำให้เกิดการปรับปรุงในระดับนโยบายอย่างมีนัยสำคัญ คำกล่าวนี้ สามารถยืนยันได้จากการสำรวจงานวิจัยในระดับนานาชาติ ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความสุขกับประเด็นต่างๆ ได้แก่ รายได้ การว่างงานและการทำงาน การศึกษา สุขภาพ ชีวิตครอบครัว สัมพันธภาพทางสังคม สิ่งแวดล้อม ความมั่นคง เสรีภาพ ความยุติธรรมทางสังคม และอื่นๆ อีกมาก ถึงแม้ว่าจะค้นพบว่า ความสุข มีความสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ในทิศทางที่แตกต่างออกไปจากสมมติฐานของทฤษฎีการพัฒนาระยะหลัก แต่ประเด็นเหล่านี้ก็ยังเป็นวาระ (agenda) ที่กำหนดภายใต้แนวคิดด้านการพัฒนา ถ้าหากเราดูตัวอย่างจากการที่สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ได้กำหนดให้ “ความอยู่ดีมีสุข” เป็นหัวข้อที่สำคัญในแผนพัฒนาของชาติฉบับที่ 8 (จะอธิบายต่อไปในบทนี้) ในทางปฏิบัติแล้วแนวทางในการพัฒนาของประเทศ ก็ยังไม่ได้ปรับเปลี่ยนไปจากแนวทางกระแสหลัก การเอาแนวคิดความอยู่ดีมีสุข ไปไว้ในแนวคิดการพัฒนา จึงถูกกำหนดหรือถูกครอบงำโดยความคิดด้านการพัฒนาไปในที่สุด

แม้ว่าการพัฒนาจะตอบสนอง หรือทำให้เกิดความพึงพอใจจากการบริโภคในปัจจุบัน แต่การพัฒนาก็ไม่ได้ให้ภาพที่ชัดเจนว่า จะนำเราไปสู่เป้าหมายใด และนอกจากนั้น ยังมีโอกาสที่จะสร้างความเสี่ยงต่อมนุษย์ในอนาคต ความอยู่ดีมีสุข มิใช่สิ่งที่อยู่ตรงข้ามการพัฒนา แต่เราเสนอให้จัดห่อหีบแนวคิดการพัฒนา มาไว้ภายใต้แนวคิดความอยู่ดีมีสุข กรอบแนวคิดความอยู่ดีมีสุขที่เราจะนำเสนอ มีรายละเอียดดังนี้

คุณค่าและเป้าหมาย

เดิมที่การศึกษาวิชาในศาสตร์แขนงต่างๆ มักจะรวมเอาปัญหาหรือข้อถกเถียงทางจริยธรรมไว้ในสาขาวิชานั้นๆ แต่เมื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์ (ธรรมชาติ) เจริญงอกงาม แผลขยายไปครอบงำศาสตร์แขนงต่างๆ ได้ทำให้ปัญหาทางด้านจริยธรรมแยกออกไปเป็นสาขาหนึ่งอีกต่างหาก ทฤษฎีสังคมวิทยาหรือเศรษฐศาสตร์ในการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ ไม่ได้รวมเอาปัญหาหรือข้อถกเถียงที่ว่าอะไรคือความดี ชีวิตที่พึงปรารถนาเป็นแบบใด เอาไว้ในเนื้อหาของวิชาด้วย คำถามเหล่านี้ได้แยกออกไปรวมอยู่ในการศึกษาทางด้านปรัชญาเช่นเดียวกัน สาขาวิชาทางด้านการศึกษา ในการศึกษาศาสตร์สมัยใหม่ก็ไม่ได้รวมเอาประเด็นทางด้านจริยธรรมเข้าไว้ในเนื้อหาของวิชาถึงแม้ว่าคำว่าการศึกษา จะได้รับการนิยามว่า “เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดี” แต่คำว่าสิ่งที่ดี ก็ถูกนิยามโดยอาศัยความคิดทางวิทยาศาสตร์ นักวิชาการบางกลุ่มมองว่าการแยกเอาจริยธรรมออกไปจากการศึกษาการพัฒนา คือ รากฐานที่นำไปสู่ปัญหาต่างๆ ที่สืบเนื่องมาจากการพัฒนา และได้เรียกร้องให้รวมเอาคำถามหรือข้อถกเถียงที่ว่าอะไรคือชีวิตที่ดีที่พึงปรารถนา อะไรคือเป้าหมายปลายทางของมนุษย์ไว้ในการศึกษาการพัฒนาด้วย

ความจริงแล้ว ข้อเสนอเรื่องนี้ มิใช่เรื่องใหม่ ตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ก็ได้มีความพยายามที่จะสร้างสาขาวิชาที่เรียกว่า development ethics ขึ้นมา Goulet ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำที่สำคัญในสาขาวิชานี้ ได้ให้นิยามความหมายของ “การพัฒนา” โดยได้รวมเอาความคิดในทางจริยศาสตร์ไว้ในนั้นด้วย เขามองว่าการพัฒนา หมายถึง ความรุ่งเรืองไพบูลย์ของมนุษย์ (human ascent) ซึ่งรวมเอามิติพื้นฐานที่สำคัญของมนุษย์เข้าไว้ทุกด้าน รวมถึงเศรษฐกิจ ชีววิทยา จิตวิทยา

สังคม วัฒนธรรม อุดมการณ์ จิตวิญญาณ และมิติที่เป็นนามธรรมอื่นๆ อีก (Goulet, 1971) เมื่อเร็วๆ นี้ อามาตยา เซ็น ก็เสนอว่า การพัฒนาก็คือ การขยายเสรีภาพของมนุษย์ให้กว้างขวางขึ้น (Sen, 1995) การรวมเอาประเด็นทางจริยธรรมเข้ามาไว้ในการศึกษาทางด้านการพัฒนานี้ แม้ว่าจะมีการขยายไปมากพอสมควร แต่ว่าก็ยังไม่ได้ก้าวหน้ามากนัก ปัญหาความไม่ก้าวหน้าของการศึกษาจริยธรรมในการพัฒนา ก็ยังเป็นปัญหาข้อโต้แย้งอันเดิม กล่าวคือ ประเด็นทางจริยธรรมเป็นเรื่องนามธรรม เป็นปรัชญา ไม่มีความชัดเจนที่จะนำไปปฏิบัติในชีวิตจริง

การเสนอว่า ความอยู่ดีมีสุข จะต้องรวมเอาประเด็นคำถามทางจริยธรรมเข้ามาไว้ด้วยนั้น ทำให้ความหมายของความอยู่ดีมีสุข มีองค์ประกอบดังกล่าวด้วย กล่าวคือ ความอยู่ดีมีสุข เป็นเรื่องของ “คุณค่าและเป้าหมาย” คุณค่าดังกล่าวนี้ก็คือสิ่งที่ดีที่มนุษย์แสวงหา เมื่อมาถึงตรงนี้ เราจะพบว่า สิ่งที่มนุษย์ปัจเจกปรารถนา จะมีความแตกต่างกันไป หรือสิ่งที่ดีที่พึงปรารถนา ของแต่ละสังคม ชุมชน ย่อมมีความผันแปรแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมและวัฒนธรรม ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ ทำให้ความอยู่ดีมีสุข (หรือคำว่าการพัฒนา) ไม่อาจจะใช้มาตรฐานอันเดียวในการตัดสิน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากว่ามนุษย์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคม สภาพแวดล้อมในการดำเนินชีวิต หรือชุมชน ย่อมมีอิทธิพลเหนือปัจเจกอื่นด้วย ดังนั้นในแง่นี้ มนุษย์ก็จำเป็นต้องมีคุณค่าและเป้าหมายร่วม (universal values and goals) ในเรื่องนี้ Goulet (1995) เสนอว่า มีคุณค่าร่วมสามประการที่ได้รับการยอมรับทั่วไป และสังคมมนุษย์มีเหมือนกันคือ ประการแรก คุณค่าเกี่ยวกับการดำรงชีวิต หรือการที่จะมีชีวิตอยู่รอด (life sustenance) ประการที่สอง คุณค่าเกี่ยวกับการได้รับการยอมรับนับถือ หรือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (esteem) ประการสุดท้าย เป็นคุณค่าเกี่ยวกับเสรีภาพ (freedom) ซึ่งจะอธิบายโดยย่อข้างล่างนี้

ก. คุณค่าในการที่จะดำรงชีวิตและมีชีวิตที่ยืนยาว (life-sustenance)

การมีชีวิต คือภาวะความเป็นมนุษย์ ถ้าปราศจากชีวิต ก็จะไม่มีความเป็นมนุษย์ (แน่นอนว่า องค์ประกอบอื่นก็สำคัญ แต่การมีชีวิต มีความสำคัญสูงสุดของภาวะความเป็นมนุษย์) การพัฒนาโดยทั่วไป ก็เพื่อที่จะทำให้มนุษย์

มีชีวิตที่ยืนยาวขึ้น ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ ปรากฏได้ชัดว่า ตัวชี้วัดความสำเร็จด้านการพัฒนา ก็ได้ให้ความสำคัญต่อคุณค่าดังกล่าวนี้ โดยอาจจะมีทั้งตัวชี้วัดสินค้าและบริการต่างๆ ที่สนับสนุนต่อการมีชีวิต อย่างเช่นความมั่งคั่งในทางเศรษฐกิจ (ซึ่งวัดในรูปของ GDP) การมีความรู้และบุคลากร หรือเครื่องมือ เครื่องมือทางการแพทย์ที่จำเป็นต่อการบริการทางด้านสุขภาพ หรือการวัดอายุขัยเฉลี่ยของมนุษย์โดยตรง ว่ามีอายุยืนยาวเพิ่มขึ้นหรือไม่

ข. คุณค่าเกี่ยวกับเรื่องศักดิ์ศรี และการได้รับความนับถือ

มนุษย์ทุกคน และสังคมมนุษย์ทุกสังคม ต่างก็มีความต้องการที่จะดำรงศักดิ์ศรี การได้รับการยอมรับนับถือ การถกเถียงในเรื่องนี้ ในวงวิชาการอยู่ที่ประเด็นที่ว่า ความรุ่งเรืองไพศาลในทางวัตถุ จะช่วยจรจรลงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หรือไม่ หรือความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี ช่วยอำนวยความสะดวกให้เกิดความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ได้หรือไม่ ภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่ผ่านมา การสร้างความก้าวหน้าในทางวัตถุ (หรือการพัฒนาทางเศรษฐกิจ) ได้กลายมาเป็นหัวใจหลักของการพัฒนาอย่างชัดเจน ถึงแม้จะมีข้อเสนอกว่า การพัฒนาที่มีความหมายที่กว้างกว่า การสร้างความเติบโตในทางวัตถุก็ตาม และกิจกรรมหลักของการพัฒนาดังกล่าวนี้ ได้เบียดบังศักดิ์ศรี การได้รับการยอมรับนับถือของมนุษย์มากขึ้นทุกขณะ ยกตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ได้ก่อให้เกิดการพลัดถิ่นาคาที่อยู่ของคนที่อยู่ในพื้นที่ก่อสร้างของโครงการ ความเติบโตในทางเศรษฐกิจได้ทำให้ช่องว่างความแตกต่างทางเศรษฐกิจของผู้คน มีมากขึ้น หรือมีความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมมากเพิ่มขึ้น เป็นต้น

ปฏิกริยาหรือการสนองตอบต่อปัญหาความไม่สอดคล้องต้องกันระหว่างความรุ่งเรืองไพศาลในทางวัตถุ และศักดิ์ศรีหรือการได้รับการยอมรับนับถือในความเป็นมนุษย์ มีสองแนวทางคือ แนวทางแรก สังคมพยายามที่จะบรรลุ หรือได้มาซึ่งศักดิ์ศรี หรือการยอมรับนับถือ ด้วยการให้การพัฒนาเป็นเครื่องมือ แต่อาจจะมีการปรับเปลี่ยนวิธีการทางเทคนิค อย่างเช่นหันไปให้ความสำคัญต่อการพัฒนาที่เน้นที่ตัวมนุษย์ หรือเน้นในเรื่องสิทธิมนุษยชนมากขึ้น ประการที่สอง สังคมอาจจะต่อต้าน หรือไม่ยอมรับการพัฒนา แนวทางทั้งสองกำลังเกิดขึ้นอยู่ทั่วโลก

ค. เสรีภาพ

นักวิชาการที่เสนอว่า เสรีภาพ เป็นสาระสำคัญของการพัฒนา (ในบทความนี้ คือความอยู่ดีมีสุข) ก็คือ อมาตยา เซน (Amartya Sen, 1995) ในบทความแรกๆ ของหนังสือของเขา ชื่อ Development As Freedom อมาตยา เซน กล่าวว่า กระบวนการพัฒนา หรือกระบวนการสร้างความอยู่ดีมีสุข ก็คือ กระบวนการขยายตัวของเสรีภาพของมนุษย์ ถ้าจะกล่าวจากแนวคิดของ อมาตยา เซน ก็หมายความว่า เสรีภาพ เป็น “เงื่อนไข” และเป็น “กระบวนการ” ที่จำเป็นที่จะทำให้มนุษย์สามารถแสวงหาและบรรลุเป้าหมาย ถ้าปราศจากเสรีภาพแล้ว ก็ไม่อาจที่จะกล่าวถึงคุณค่า หรือเป้าหมายที่มนุษย์ต้องการได้ ข้อเสนอดังกล่าวนี้ ถือว่า แตกต่างไปจากแนวคิดของการพัฒนากระแสหลักอย่างชัดเจน กล่าวคือ แนวคิดการพัฒนาส่วนมากมองว่า ความเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นกระบวนการที่จำเป็น และจะนำไปสู่ความสามารถในการแสวงหา และบรรลุเป้าหมายของมนุษย์

เสรีภาพ ที่อมาตยา เซน พูดถึง เกี่ยวข้องกับชุดของกฎ หรือกติกา (สถาบัน) ที่สำคัญอันหนึ่งคือตลาด และแน่นอนที่สุดว่า เสรีภาพ ซึ่งเป็นทั้งกระบวนการ และเป้าหมายของการพัฒนา (ความอยู่ดีมีสุข) ก็คือเสรีภาพในการแลกเปลี่ยน การที่ อมาตยา เซน มองเสรีภาพในแง่นี้ ดูเหมือนว่าเขาจะสนับสนุนทฤษฎีเสรีนิยมใหม่ ซึ่งในเรื่องนี้ อมาตยา เซน ได้ยกเอาข้อถกเถียงในสองประเด็นขึ้นมาพิจารณา ประการแรก ด้วยกฎ กติกา ของตลาดนี้ มนุษย์มีเสรีภาพในการกระทำ คือการแลกเปลี่ยนและการผูกขาด ก็คือ การปิดกั้นเสรีภาพ โดยทั่วไปแล้วระบบทุนนิยม แม้โดยพื้นฐานจะสนับสนุนตลาดเสรี แต่กลับพบว่ามีความโน้มที่ตลาดจะถูกผูกขาด โดยทุนขนาดใหญ่ และด้วยเหตุนี้ ผลสุดท้ายของทุนนิยมเสรีอาจจะทำให้มนุษย์สูญเสียเสรีภาพ (คือตลาดถูกผูกขาด) ประการที่สอง ในปัจจุบัน กลไกตลาดเป็นเครื่องจักรที่ทรงพลัง ที่มีอำนาจมากที่สุดในการสร้างความมั่งคั่ง การปิดกั้นมิให้กลไกตลาดทำงานจึงอาจทำให้เกิดการขาดแคลน ความแร้นแค้น และการขาดแคลนหรือความยากจนก็เป็นการจงจำ หรือเป็นสภาพของการไร้เสรีภาพแบบหนึ่งของมนุษย์ด้วย ข้อถกเถียงดังกล่าวนี้ทำให้เห็นได้ว่า อมาตยา เซน มิได้สนับสนุนข้อเสนอเสรีนิยมใหม่ แต่ในขณะที่เดียวกันมิได้ปฏิเสธทั้งหมด

ข้อกังวลที่ว่า “ตลาด” อาจจะมีใช้สถาบันที่จะสนับสนุนให้เกิดเสรีภาพ แต่ในทางตรงกันข้ามอาจจะควบคุม จำกัด และนำความทุกข์เข้ามาสู่มนุษย์ได้ นี่มีในข้อถกเถียงและการศึกษาทางวิชาการมานานแล้ว อย่างเช่น คาร์ล โพลันยี ในงานเขียนของเขาชื่อ The Grate Transformation ซึ่งพูดถึงการเปลี่ยนแปลงจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในยุโรปตะวันตก Polanyi (2001) มองว่า ก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรม ระบบการแลกเปลี่ยนหรือระบบตลาด โดยส่วนใหญ่แล้วยังอยู่ภายใต้การควบคุมโดยสังคม (อาจจะเปรียบได้เช่นเดียวกับระบบการแลกเปลี่ยนในสังคมไทยในแบบดั้งเดิม ที่มีได้ตกอยู่ภายใต้พลังของ “มือที่มองไม่เห็น” แต่อยู่ภายใต้การควบคุมของเครือญาติ หรือสถาบันอื่นๆ ในชุมชน) แต่เมื่อเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม ได้เกิดการเปลี่ยนผ่านครั้งใหญ่ กล่าวคือ ตลาดได้แยกตัวออกมาจากสังคม มีการขยายขอบเขตที่กว้างใหญ่ขึ้น และมีแนวโน้มจะเข้าไปควบคุมและกำกับสังคม ซึ่ง Polanyi มองว่า จะนำไปสู่หายนะในยุโรปตะวันตก สังคมได้พยายามตอบโต้การครอบงำของตลาด โดยการพัฒนาระบบสวัสดิการสังคมขึ้นมา ซึ่งนักวิชาการ เรียกว่า de-commodification (Esping-Anderson ครอบงำสวัสดิการ) ข้อถกเถียงที่ว่า มนุษย์จะถูกควบคุม กำกับ โดยกระบวนการถูกทำให้เป็นสินค้า (commoditization) นี้ ก็เป็นข้อเสนอดั้งเดิมของ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ซึ่งผลจะทำให้มนุษย์เกิดภาวะความแปลกแยก (alienation) นั่นเอง

ทางออกประการหนึ่ง จากข้อถกเถียงที่ว่า ตลาดจะบั่นทอนเสรีภาพของมนุษย์ คือข้อเสนอให้แยกเขตแดนและความแตกต่างระหว่างตลาดและทุนนิยม ตลาด คือ กฎ กติกา กำกับ การแลกเปลี่ยน ที่มุ่งให้เกิดประสิทธิภาพ ส่วนทุนนิยม มุ่งไปสู่กำไร (ประสิทธิภาพสูงสุด อาจจะไม่ใช่อันเดียวกับผลตอบแทนหรือกำไรสูงสุด) นอกจากนั้น ตลาดในความหมายของเริ่มแรกที่ อัดัม สมิท (Adam Smith) กล่าวถึงก็มีขอบเขตเล็กในระดับท้องถิ่น การที่ตลาดขยายขอบเขตที่ใหญ่โตออกไป ทำให้การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารประสบปัญหา และมีต้นทุนสูง หรืออาจจะเป็นไปได้ที่จะได้รับข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องอย่างครบถ้วน ก่อนตัดสินใจแลกเปลี่ยน เนื่องจากตลาดมีขอบเขตขนาดใหญ่ กล่าวโดยสรุป ถ้าหากแยกแยะระหว่างตลาดและทุนนิยม ผนวกกับยึดนิยามของตลาดตามแนวของอัดัม สมิท ตลาดคือการแลกเปลี่ยนระหว่างมนุษย์โดยเสรี ก็ยังคงเป็นสาระสำคัญที่จะอำนวยให้มนุษย์บรรลุถึงคุณค่าและเป้าหมายที่เราปรารถนา

ทรัพยากรและการบริโภค

การที่มนุษย์จะสามารถบรรลุถึงเป้าหมาย คุณค่าสามประการ คือ (การมีชีวิต การมีศักดิ์ศรี และการมีเสรีภาพ) เกี่ยวข้องกับทรัพยากรและแบบแผนการบริโภคทรัพยากรอย่างแยกไม่ออก ความเติบโตทางเศรษฐกิจที่ผ่านมา เกิดจากความสามารถในการนำเอาทรัพยากรมาใช้อย่างกว้างขวาง ในขณะเดียวกัน ความสำเร็จจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจก็ทำให้เราสามารถมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ในปัจจุบันเรามีประชากรทั้งโลกกว่า 6 พันล้านคน และเมื่อมาถึงจุดนี้จึงดูเหมือนว่า ประชากรรุ่นหลังจะเผชิญกับความเสี่ยงในการมีทรัพยากรไม่เพียงพอที่จะรองรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์

คำถามเกี่ยวกับความเพียงพอของทรัพยากรที่จะรองรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เกิดขึ้นมานานพอสมควรแล้ว โดยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 1970 มีกลุ่มนักวิชาการศึกษาและทำนายความสามารถของทรัพยากรที่จะรองรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และได้ตีพิมพ์หนังสือ ซึ่งได้แปลเป็นภาษาต่างๆ หลายภาษาทั่วโลก ในภาษาไทยชื่อว่า “ขีดจำกัดความเติบโต” หนังสือเล่มนี้เป็น การจำลองเหตุการณ์โดยใช้โมเดลคอมพิวเตอร์ขนาดใหญ่ ครอบคลุมในระดับโลก โดยนักวิชาการที่ M.I.T โมเดลดังกล่าวนี้ ครอบคลุมตัวแปร 5 ตัวแปร ได้แก่ ประชากร การผลิตอาหาร การผลิตทางด้านอุตสาหกรรม มลภาวะ และการบริโภคพลังงานที่ไม่สามารถผลิตทดแทนได้ ประเด็นหลักที่หนังสือขีดจำกัดของความเจริญเติบโตได้นำเสนอไว้ก็คือ ความเติบโตทางเศรษฐกิจของโลกที่เติบโตมาอย่างต่อเนื่องนั้น มีขีดจำกัด โดยความเติบโตทางเศรษฐกิจนี้จะเลยขีดจำกัด ช่วงใดช่วงหนึ่งของทศวรรษที่ 21 การที่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ก้าวมาถึงและเลยขีดจำกัด ก็จะทำให้ประชากรและเศรษฐกิจ สังคม ล่มสลายลง และเพื่อหลีกเลี่ยงการล่มสลายของสังคมมนุษย์ จึงมีความจำเป็นที่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกรบริโภค นโยบาย การใช้ทรัพยากร และเทคโนโลยีที่ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

หนังสือขีดจำกัดความเติบโต ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า มองโลกในแง่ลบ และไม่ได้ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีที่จะช่วยแก้ปัญหาขีดจำกัดได้ อย่างเช่น เทคโนโลยีการปฏิวัติเขียว ที่ช่วยแก้ปัญหาขีดจำกัดทางด้านเกษตร ด้วย

การพัฒนาพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง หรือเทคนิควิธีการทางการเกษตรแบบใหม่ ที่ช่วยให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้นภายในพื้นที่เพาะปลูก (ทรัพยากร) เท่าเดิม และภายหลังวงวิชาการก็ได้ตระหนักหรือให้ความสำคัญกับการทำนายของหนังสือเล่มนี้มากนัก อย่างไรก็ตาม ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมก็ยังคงเป็นข้อถกเถียงและเป็นประเด็นสำคัญในวงวิชาการด้านการพัฒนาต่อมา โดยความสนใจในประเด็นดังกล่าวนี้ มุ่งไปในเรื่องคุณภาพของสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลง และจะส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์

ประเด็นเรื่องทรัพยากรเกี่ยวข้องกับความสุขที่มีสุขของมนุษย์ กล่าวคือ การล่มสลายของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ก็จะนำไปสู่การล่มสลายของมนุษย์ ในที่สุด อย่างไรก็ตาม วงวิชาการทางการพัฒนา หรือในชีวิตประจำวันของมนุษย์มีความเข้าใจหรือมีมุมมองต่อ “ทรัพยากร” ที่มีความแตกต่างกันออกไป อย่างเช่น อาจมองทรัพยากรที่อยู่ในรูปของสินทรัพย์ ทุน (capital assets) ซึ่งอาจจะจับต้องได้ หรือจับต้องไม่ได้ เป็นต้น เมื่อประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ประเด็นสิ่งแวดล้อมกลายเป็นกระแสที่ได้รับความสนใจ ได้มีแนวคิดในการมองความเชื่อมโยงระหว่าง “ความสุขที่มีสุขของระบบนิเวศ” และความสุขที่มีสุขของมนุษย์โดยตรง โดยความเชื่อมโยงดังกล่าวนี้ มองในรูปของ “คุณประโยชน์ของระบบนิเวศ” (ecosystem services) แนวคิดเหล่านี้ล้วนแต่มองว่า ทรัพยากรมีความเชื่อมโยงกับความสุขของมนุษย์อย่างมีนัยสำคัญ

การมองว่า “ทรัพยากร” เป็นขีดจำกัดของความสุข แม้ว่าจะมีรากฐานความเป็นจริงอยู่มาก แต่ก็อาจจะสร้างภาพรวมและทำให้เราเข้าใจผิดได้ สิ่งปรากฏในโลกของเราขณะนี้ เราอาจจะพบสิ่งที่มีความขัดแย้งกันอยู่หลายด้าน อย่างเช่น มีคนจำนวนมากที่ไม่มีอาหารกินอย่างเพียงพอ ในขณะที่เดียวกันเรามีอาหารส่วนเกินจำนวนมากในอีกที่หนึ่ง (มีคนจำนวนมากต้องการรีดเอาอาหารส่วนเกินออกจากร่างกาย-เพราะกินเยอะเกินความต้องการ ในขณะที่เดียวกันมีคนอีกจำนวนมากมีอาหารไม่เพียงพอจะกิน) ข้อพิพาทดังกล่าวนี้ ทำให้เราต้องพิจารณาปัจจัยอื่นๆ ควบคู่ไปกับความยั่งยืนของทรัพยากร ผู้เขียนเสนอให้พิจารณาองค์ประกอบอีกด้านหนึ่งที่คู่กับทรัพยากร คือ การบริโภค (consumption) ทั้งนี้เพราะทรัพยากรและการบริโภค เป็นองค์ประกอบของความสุข

เป็นความจริงที่ว่า ทรัพยากรบนโลกใบนี้มีอยู่อย่างจำกัด และก็เป็นที่
ความจริงอีกที่ว่าวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี อาจจะช่วยแก้ปัญหาที่จำกัดอันนี้ได้
อย่างไรก็ตาม ประเด็นก็ยังขึ้นอยู่กับปัญหาในเรื่องของการบริโภค หรือการใช้
ทรัพยากร นักวิชาการทางสังคมศาสตร์นับตั้งแต่ยุคแรกๆ อย่างเช่น คาร์ล มาร์กซ์
แม้ว่าจะมองเห็นความสำคัญของการบริโภค แต่ก็อยู่ในลำดับรองลงไปจากการ
ผลิต นักวิชาการด้านการพัฒนาในปัจจุบัน ก็ยังคงมองว่า ปัญหาการพัฒนา
โดยเฉพาะปัญหาการขาดแคลนเป็นปัญหาการผลิต มนุษย์เราได้ออกแบบ
เศรษฐกิจและสังคมที่ใช้การผลิตนำ (เรียกว่าเศรษฐกิจแบบทุนนิยม)

การบริโภคกลายเป็นประเด็นที่เราอยากจะยกขึ้นมาพิจารณาในที่นี้
ในแง่ที่ว่า การบริโภคได้กลายมาเป็นเงื่อนไขในการสร้างความเติบโต หรือการขยาย
ความมั่งคั่งในทางวัตถุ การมีชีวิตที่ดีหรือคุณภาพชีวิตมิได้ขึ้นอยู่กับ “ผล”
จากการบริโภค หากแต่ขึ้นอยู่กับค่านิยมบางอย่าง อย่างเช่น การมีรถยนต์ของ
คนชั้นกลางในปัจจุบันมิได้เป็นเรื่องของความสะดวกในการเดินทาง (ที่ทำให้
มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น) แต่การมีรถยนต์เป็นเครื่องหมายของจริตนิยม (habitus)
การบริโภคในแบบที่เป็นเงื่อนไขในการสร้างความเติบโตนี้อาจจะเกิดสภาพการณ์
ที่มีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวของมันเอง อย่างเช่น เราอาจจะบริโภคอาหารจนเกิน
ความจำเป็นในบางกลุ่ม ในขณะที่คนอีกกลุ่มหนึ่งอดอาหาร สภาพความขัดแย้ง
ในตัวเอง หรือความประหลาดเช่นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากว่าการบริโภค ได้มีหน้าที่
สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการอุ้มชูให้การผลิตเดินไปได้ และเกิดการขยายตัวของ
ความมั่งคั่ง เรามีถนนหนทางมียานพาหนะ (อย่างเช่นรถจักรยานยนต์) ที่อาจ
จะเกินความจำเป็นในหลายถิ่นที่ ก็เพื่ออุ้มชูอุตสาหกรรมการผลิตยานยนต์
อุตสาหกรรมบริการที่เกี่ยวข้อง (ร้านซ่อม ร้านอะไหล่ ฯลฯ) และอุตสาหกรรม
ก่อสร้างถนน ความอ้วนอันเนื่องมาจากการบริโภคอาหารเกินความจำเป็นของ
ร่างกายของเรา ได้ช่วยให้เกิดธุรกิจหรืออุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดรูปร่าง
ความสวยความงามให้ขยายตัว เติบโตขึ้นของสถาบันเสริมความงามต่างๆ เป็นต้น
และที่สำคัญการมีรถยนต์ การจับจ่ายใช้สอย ความสวยความงาม และแบบแผน
ของการใช้ชีวิตเหล่านี้ได้กลายเป็นจริตนิยม มีการผลิต แพรวขยาย เกิดรูปแบบใหม่
ออกไปไม่มีที่สิ้นสุด

ด้วยเหตุผลที่ได้กล่าวข้างต้น ความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์จึงมิได้ขึ้นอยู่กับคำถามที่ว่าเรามีทรัพยากรเพียงพอที่จะคุ้มครองดำรงชีวิตของมนุษย์หรือไม่เท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับว่าเราจะใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่เรามีอยู่บนโลกนี้อย่างไรที่จะเอื้ออำนวยให้เราบรรลุถึงคุณค่าและเป้าหมายที่เราต้องการ ปัญหาด้านที่สองเกี่ยวข้องกับเรื่องการบริหาร การจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรเพื่อเอื้ออำนวยให้มนุษย์บรรลุถึงความอยู่ดีมีสุข ในวงวิชาการมีความก้าวหน้าไปมากพอสมควร โดยเฉพาะแนวคิดในเรื่อง “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” สำหรับในเรื่องการบริหารที่เชื่อมโยงกับเรื่องความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์นั้น ข้อถกเถียงและการศึกษาทางวิชาการยังอยู่ในขอบเขตที่จำกัด เราจะพิจารณาเรื่องนี้ต่อไปในหัวข้อเศรษฐศาสตร์เพียง ในบทนี้

ระบอบอภิบาลและความรับผิดชอบการกระทำของปัจเจก (governance regimes and individual responsibility)

การอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งดี ทำให้การกระทำของมนุษย์แต่ละคน เป็นเงื่อนไขแวดล้อมแต่การดำเนินชีวิตของคนอื่น และส่งผลกระทบต่อ (ทั้งในทางบวกและลบ) แก่กันและกัน ในแง่นี้ สังคมมนุษย์จึงมีปัญหาพื้นฐานสองด้าน **ด้านแรก** เป็นเรื่องเกี่ยวกับทางเลือกการกระทำของปัจเจก (individual choices) ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์มักจะมีข้อสมมติทางทฤษฎีว่า ปัจเจกจะตัดสินใจโดยใช้เกณฑ์ความชอบ (preference) และการกระทำของปัจเจก ก็เพื่อบรรลุเป้าหมายความสุขของตัวเอง **ด้านที่สอง** ซึ่งมาจากการกระทำของปัจเจก เราจะป้องกันการทำของปัจเจกที่จะส่งผลในทางลบต่อความอยู่ดีมีสุขโดยรวม หรือของสมาชิกคนอื่นของสังคมได้อย่างไร หรืออีกแง่หนึ่ง เราจะส่งเสริมให้การกระทำที่สนับสนุนความอยู่ดีมีสุขได้อย่างไร ดังที่เราได้อภิปรายไว้แล้วในหัวข้อที่ผ่านมาว่า การจำกัดทางเลือกในการกระทำของมนุษย์ คือ การจำกัดเสรีภาพ ซึ่งจะส่งผลในทางลบต่อความอยู่ดีมีสุข อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการกระทำของปัจเจกเป็นเงื่อนไขในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ปัจเจกคนอื่น ที่อยู่ร่วมกันเป็นสิ่งดี และการกระทำดังกล่าวนี้ อาจส่งผลกระทบต่อคนและในทางลบ ต่อคนอื่น (ซึ่งมีหลายกลุ่ม เช่น คนรวย คนจน) ในเวลาเดียวกันได้ ความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ ในสภาพการณ์เช่นนี้ จึงเกี่ยวข้องกับระบอบควบคุมการกระทำของมนุษย์ และการกระทำอย่างมีความรับผิดชอบของมนุษย์นั่นเอง

ในทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ การแก้ไขปัญหาก็ต้องพิจารณาจากทั้งสองด้าน ด้านแรกเพื่อให้ปัจเจกสามารถตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องมีข้อมูลข่าวสารไหลเวียนอยู่ในสังคม เกี่ยวกับเรื่องที่เราจะต้องตัดสินใจอย่างเพียงพอ อย่างไรก็ตาม ในโลกความเป็นจริง ความไม่สมบูรณ์ของข้อมูลข่าวสารเกิดขึ้นได้เสมอ และมีอยู่ทั่วไป ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้กลไกตลาดทำงานไม่สมบูรณ์ นักเศรษฐศาสตร์สถาบัน อย่างเช่น Douglas North (1990) มองว่าการแสวงหาข้อมูลข่าวสาร มีต้นทุนสูง และอาจจะสูงมากจนเป็นอุปสรรคต่อการแลกเปลี่ยน North เชื่อว่า สถาบันทางสังคมที่มีอยู่ จะช่วยอำนวยความสะดวกในการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร และทำให้ลดต้นทุนในการโอนย้ายทรัพยากร (transaction costs คือ การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ) และในอีกด้านหนึ่ง นักเศรษฐศาสตร์พยายามจะให้เกิดการแข่งขันของตลาดเป็นไปอย่างสมบูรณ์ โดยในระดับนานาชาติ มีความพยายามที่จะลดอุปสรรคในการค้าระหว่างประเทศ โดยการเจรจาเพื่อลดกำแพงภาษีหรือลดมาตรการการควบคุมต่างๆ (de-regulation) เพื่อให้การค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศ เป็นไปโดยสะดวก อย่างไรก็ตาม การตัดสินใจ และการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ ที่ขาดความรับผิดชอบ ไม่คุ้มค่าต่อทรัพยากรสาธารณะที่นำมาใช้ มีการกระทำในทางที่ไม่ชอบในทางศีลธรรมและหลักกฎหมายเกิดขึ้นมากมาย ซึ่งเรียกรวมๆ ว่า ปัญหาการควบคุมกำกับ และทำให้แนวคิดเรื่องธรรมาภิบาล (good governance) ถูกนำเสนอ และพยายามที่จะนำไปใช้เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวนี้

ในทฤษฎีสังคมวิทยา ปัญหาที่ได้กล่าวข้างต้น ก็คือข้อถกเถียงเรื่องของปัจเจกและโครงสร้าง โดยเดิมที่ เรานักทฤษฎีมักก็จะเชื่อว่า โครงสร้าง ได้กำหนดพฤติกรรม อุดมการณ์ หรือสถาบันทางสังคมแบบต่างๆ เป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมปัจเจก (structural determinism) ในระยะหลัง นักสังคมวิทยาอย่างเช่น แอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) มองว่า ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและปัจเจก ไม่ได้มีลักษณะเป็นกลไกแบบความคิดของนักสังคมวิทยาตั้งเดิม แต่มีลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นไดอะเลคติก (dialectic) คือ ผู้กระทำการซึ่งเป็นปัจเจกในอดีต มีส่วนในการกำหนดโครงสร้าง และโครงสร้างดังกล่าวนี้ ก็มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมหรือการกระทำของคนรุ่นปัจจุบัน และการกระทำของคนรุ่นปัจจุบัน

(ทั้งที่เป็นไปตามโครงสร้าง และนอกกรอบของโครงสร้าง) ก็จะผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้าง (ซึ่งมีพลวัต) และจะมีอิทธิพลต่อการกระทำของคนรุ่นต่อไป

ที่ต้องกล่าวถึงรากฐานความคิดทางทฤษฎีที่ค่อนข้างยาวข้งบนนี้ ก็เพื่อที่จะสนับสนุนข้อเสนอก็คือว่า ความอยู่ดีมีสุข มีประเด็นคำถามจากสองด้าน ด้านหนึ่งก็คือ เราจะมีระบอบการควบคุมกำกับ หรือระบอบอภิบาล (governance regime) และอีกด้านหนึ่งเป็นเรื่องของการกระทำของปัจเจก

สำหรับระบอบอภิบาลนี้ เราได้อาศัยแนวคิดในเรื่องระบอบสวัสดิการ (ดู Esping-Andersen, 1990) เป็นแนวทางในการนิยาม โดยหมายถึงชุดของเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคม หรือแบบแผนของสถาบัน ที่ก่อรูปขึ้นเป็นแบบวิถีความสัมพันธ์ทางสังคม (mode of social relations) แบบวิถีความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งก็จะเป็นข้อจำกัด (constraining) การกระทำของปัจเจก แต่ในอีกด้านหนึ่งก็จะเป็นการเอื้ออำนวยต่อการกระทำของปัจเจกด้วย (enabling) ดังนั้นระบอบอภิบาล จึงเกื้อหนุนต่อความอยู่ดีมีสุขในสองด้าน ด้านแรกระบอบอภิบาล ได้หล่อหลอมความคาดหวังของคนในสังคม ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน หรือแม้จะมีความคาดหวังที่แตกต่างกันไป ตามค่านิยมของปัจเจก หรือของกลุ่ม แต่ก็มีการอบกติกา ที่ทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ ด้านที่สอง ระบอบอภิบาลเป็นเงื่อนไขที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเอื้ออำนวยให้มนุษย์ ใช้พลังหรือศักยภาพของตนเอง ที่จะบรรลุสิ่งที่เขาปรารถนา แต่ในอีกด้านหนึ่ง ระบอบอภิบาลก็จะช่วยปกป้องมิให้ความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ ถูกรุกรานหรือถูกกร่อนเซาะด้วยการกระทำของผู้อื่น

ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ผ่านมาว่า การพัฒนาได้เข้าไปมีอิทธิพลหรือสร้างระบอบอภิบาล ซึ่งทำให้ระบอบอภิบาลได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์ต่อการพัฒนามากขึ้น **ในระดับระหว่างประเทศ** การพัฒนาได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อธรรมาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ องค์กรการค้าโลก และอีกต่างๆ มากมาย และผลกระทบทางด้านลบของการพัฒนา ด้วยอิทธิพลของระบอบอภิบาลระหว่างประเทศ ก็ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ผ่านมา **ในระดับของรัฐ** การพัฒนาถือว่าเป็นภารกิจหลักอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะสำหรับรัฐของประเทศที่กำลังพัฒนา ความคิดการพัฒนาได้เข้าไปมีอิทธิพล ในการปรับแต่งระบอบอภิบาลของรัฐ เพื่อให้

สนับสนุนให้เกิดความเติบโตทางเศรษฐกิจ มีการจัดกระทรวง ทบวง กรม มีการออกระเบียบ กฎหมายต่างๆ อย่างมากมาย เพื่ออำนวยความสะดวกให้เกิดการพัฒนา อย่างไรก็ตามแม้ว่าระบบอบภิบาลหรือกลไกของรัฐ จะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดด้านการพัฒนา และได้ปรับแต่งให้ตอบสนองต่อแนวคิดดังกล่าว แต่รัฐก็ได้สร้างกลไกสำหรับปกป้องผลกระทบในทางด้านลบจากการพัฒนาขึ้นมาด้วย ซึ่งได้แก่ ระบบสวัสดิการ ที่รัฐให้การสนับสนุน

ระบบอบภิบาลที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาอย่างกว้างขวาง ก็คือ **ระบบตลาด** และการปรับแต่งกลไกของรัฐ เพื่อให้เอื้อต่อการพัฒนา ก็ได้รับอิทธิพลจากตลาดเป็นหลัก แต่เนื่องจากตลาดภายใต้ระบอบทุนนิยม มิได้เป็นการแลกเปลี่ยนเพียงเพื่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายไหลเวียนสินค้าและบริการ อันจะนำไปสู่การบำบัดความต้องการหรือความขาดแคลนเท่านั้น แต่เป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อกำไรและเพื่อจะนำไปสู่การสะสม ให้สามารถขยายพลังการผลิตให้สูงขึ้นต่อไป ระบบอบภิบาลของตลาด จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับความอยู่ดีมีสุขของปัจเจก หรือของส่วนรวม แต่ให้ลำดับความสำคัญกับกำไรและการสะสมเพื่อขยายกำลังการผลิตเป็นหลัก เราจะพบตัวอย่างที่อธิบายข้อความดังกล่าวนี้ไม่ยาก อย่างเช่นบริษัทบุหรี่ข้ามชาติ ที่ขยายการผลิตและตลาดไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา เพราะถูกต่อต้านจากผู้บริโภคในประเทศที่พัฒนาแล้วมากขึ้น (ดู บั้วพันธ์พรหมพักพิง และคณะ, 2550) การขยายการผลิตและการบริโภคของบริษัทบุหรี่ข้ามชาติ ไปสู่ประเทศที่กำลังพัฒนา ได้ทำให้ธุรกิจบุหรี่ยข้ามชาติ สามารถทำกำไรได้อย่างมหาศาล แม้ว่าจะเกิดผลเสียต่อสุขภาพของประชากรในประเทศนั้นๆ ก็ตาม หรืออีกตัวอย่างหนึ่งก็คือ สารเคมีด้านการเกษตร ที่มีการผลิตในประเทศอุตสาหกรรม แต่มีอันตรายและถูกห้ามใช้ในประเทศเหล่านั้น แต่ก็ได้ถูกส่งไปขาย และมีจำหน่ายอย่างแพร่หลายในประเทศที่กำลังพัฒนา ตัวอย่างเช่นนั้น ถ้าหากเราจะจัดทำรายการออกมา ก็จะพบว่ามียุอยู่จำนวนมาก ระบบอบภิบาลของตลาดที่เปิดให้แข่งขันโดยเสรี จึงมีคำถามในทางปฏิบัติว่า จะทำให้มนุษย์สามารถใช้ศักยภาพของตนเอง เพื่อที่จะบรรลุสิ่งที่เขาปรารถนาได้หรือไม่ ถ้าพิจารณาจากข้อถกเถียงและตัวอย่างที่เราได้กล่าวไว้ในที่นี้ ระบบอบภิบาลของตลาด มีส่วนในการกร่อนทำลายความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์แน่นอน

ภายใต้พัฒนาการที่ภาคธุรกิจเอกชน มีแนวโน้มที่จะขยายขอบเขตกิจกรรมออกไป และมีความสำคัญต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมเช่นนี้ และถึงแม้ว่าจะมีข้อถกเถียงหรือข้อโต้แย้งในเรื่องบทบาทของรัฐในการพัฒนา (ซึ่งในแนวคิดการพัฒนากระแสหลักในปัจจุบันมองว่า รัฐจะต้องหลีกเลี่ยงที่จะเข้าไปแทรกแซงตลาด) ก็ไม่ได้หมายความว่า รัฐจะมีบทบาทน้อยลง ในเรื่องการสร้างความปลอดภัยที่มีสุข ในทางตรงข้าม รัฐยังจำเป็นต้องมีบทบาท ตลาดหรือระบบการแลกเปลี่ยน จะสามารถทำหน้าที่ได้ก็ต่อเมื่อมีกฎหมาย ซึ่งกฎหมายที่ว่านี้มีความจำเป็นสำหรับการสถาปนาระบบบรรณมสิทธิเอกชน และกรอบกติกาสำหรับการบังคับให้เป็นไปตามสัญญา (rules governing contacts) กรอบกติกาที่ว่านี้ เกิดขึ้นภายใต้รัฐ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากว่าในเรื่องนี้ มีรายละเอียดมาก จึงไม่อาจจะยกมากล่าวแสดงไว้ในที่นี้ได้

ระบอบอภิปาลอีกะบอบ ที่น่าจะมีเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยที่มีสุขของมนุษย์ คือ **ระบอบอภิปาลที่อยู่ในระดับชุมชน** และระบอบอภิปาลที่อยู่นอกรัฐและตลาด ซึ่งในปัจจุบันเราเรียกว่า **ประชาสังคม** ที่เราเสนอเช่นนี้ ก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ระบอบอภิปาลของชุมชน มีความหลากหลายและยืดหยุ่น นอกจากนี้ ยังอยู่ภายใต้อิทธิพลหรือการควบคุมของผู้ที่มีส่วนได้เสียโดยตรง คือสมาชิกของชุมชน หรือของท้องถิ่นนั้นๆ อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอในที่นี้ ก็ยังเป็นเพียงกรอบคิดกว้างๆ และไม่อาจจะยกเอารายละเอียดที่มาอยู่มากมาย มากกล่าวได้หมด นอกจากนี้ ข้อเสนอที่มองว่าระบอบอภิปาลของชุมชน และระบอบอภิปาลประชาสังคม เกื้อหนุนต่อการสร้างความปลอดภัยที่มีสุข ไม่ได้หมายความว่า เราจะต้องปฏิเสธระบอบอภิปาลของรัฐและของตลาด ประเด็นจึงอยู่ที่ว่าระบอบต่างๆ เหล่านี้จะทำงานร่วมกันอย่างไร เพื่ออำนวยความสะดวกให้มนุษย์สามารถใช้ศักยภาพของตน เพื่อบรรลุถึงสิ่งที่เขาปรารถนา โดยที่ไม่ลดทอนความปลอดภัยที่มีสุขของผู้อื่น

สำหรับการกระทำของปัจเจกอย่างมีความรับผิดชอบนั้น เมื่อปี ค.ศ. 1997 นักสังคมวิทยาชื่อ โรเบิร์ต แชมเบอร์ (Robert Chambers) ได้เสนอความคิดในเรื่องความปลอดภัยที่มีสุขอย่างมีความรับผิดชอบ (responsible well-being) ไว้ในบทความที่ตีพิมพ์ในวารสาร World Development โดยเขานิยามว่า หมายถึง การตระหนัก (ของปัจเจก-ผู้เขียน) ในหน้าที่ต่อผู้อื่น และต่อคุณภาพชีวิตของเพื่อนมนุษย์ ทั้งที่มี

ชีวิตอยู่ในปัจจุบัน และคนรุ่นต่อไปในอนาคต ที่เป็นเช่นนี้ ก็เนื่องจากว่า การกระทำ (หรือไม่กระทำ) ของมนุษย์ ก็ล้วนแต่เป็นเงื่อนไข หรือมีอิทธิพลต่อความอยู่ดีมีสุข ของผู้อื่น ความอยู่ดีมีสุขของเรามีความรับผิดชอบต่อประเด็นคำถาม 3 ประการคือ ประการแรก เราจะส่งเสริมและอำนวยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล โดยเฉพาะการตระหนักทั้งในเรื่องการรู้และหรืออวิชา ในการมองและสร้างความจริง ประการที่สอง เราจะทำอย่างไรให้คนที่มียอำนาจและมั่งคั่ง ตระหนัก ต่อผลของการกระทำและไม่กระทำของเขา และประการที่สาม เราจะทำอย่างไรให้ ผู้ที่มีความมั่งคั่งและมีอำนาจ ยินดีที่จะมีความมั่งคั่งและอำนาจ น้อยลงมาบ้าง

ผู้เขียนเห็นด้วยอย่างยิ่ง กับข้อเสนอของ Robert Chambers กล่าวคือ ปัญหาความทุกข์เฉื่อย ความขาดแคลน หรือปัญหาการพัฒนา มิใช่เป็นปัญหา ของคนจนเพียงอย่างเดียว แต่เป็นปัญหาของคนรวยด้วย ที่ผ่านมา ความสนใจ ทางวิชาการ ได้มุ่งไปที่คนจนเพียงด้านเดียว สำหรับในประเทศไทย อาจจะกล่าว ได้ว่า เรามีความรู้และเข้าใจความจนในทุกแง่มุม ในขณะที่การศึกษาเกี่ยวกับ เรื่องความรวยและคนมั่งคั่ง มีน้อยมาก อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่า การที่ จะเกิดความอยู่ดีมีสุขอย่างมีความรับผิดชอบต่อชนชั้นมานั้น จะต้องมีระบอบอภิบาล ที่เหมาะสมด้วย โดยระบอบอภิบาล ซึ่งหมายถึงชุดของสถาบันต่างๆ ที่มีอยู่ ในสังคม จะทำหน้าที่อำนวยให้เกิดความเท่าเทียมและเป็นธรรม มีโอกาสและ ความสามารถในการใช้โอกาส มีหลักประกันความมั่นคงพื้นฐาน และมีความยั่งยืน

เศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง และ ความอยู่ดีมีสุข

หลักทางทฤษฎีอย่างหนึ่งใน 3 ประการ ที่เราเสนอไว้ข้างบน อาจจะสามารถนำมาอธิบายและทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นทางนโยบายทาง ด้านการพัฒนา ที่กำลังได้รับความสนใจในประเทศไทย ทฤษฎีความอยู่ดีมีสุข ตระหนักว่า ทรัพยากรที่เรามีอยู่บนโลก มีอยู่อย่างจำกัด และที่สำคัญ ถ้ามอง ทรัพยากรธรรมชาติ ในแง่มุมของระบบนิเวศ ก็จะได้เห็นว่า ระบบนิเวศเอง ก็ต้องการใช้ทรัพยากรด้วย (อย่างเช่น ดิน ก็ต้องการชีวมวล เพื่อคงความ อุดมสมบูรณ์ ทำให้สามารถใช้เพาะปลูกต่อเนื่องไปอีกได้) นอกจากนั้น ทฤษฎีความ อยู่ดีมีสุข ยังตระหนักว่า การบริโภคอย่างไร้ขอบเขตนั้น แม้จะสร้างความพึงพอใจ

(satisfaction) ให้แก่ปัจเจก แต่ก็อาจจะนำความหายนะมาสู่สังคมในระยะยาว ความตระหนักเช่นนี้ ตรงกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจะเรากอธิบายข้างล่าง

คำว่า “เศรษฐกิจชุมชน” อาจจะเป็นคำที่ใหม่ ทั้งในวงวิชาการ และในทางนโยบาย โดยคำดังกล่าวนี้เข้ามาปรากฏในวงวิชาการด้านการพัฒนา และทางนโยบายในประเทศไทย ภายหลังจากวิกฤติเศรษฐกิจ ปี 2540 ขณะนั้นในกลุ่มนักวิชาการก็มีการศึกษาวิจัย และมองว่า เศรษฐกิจชาติ เป็นภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ มีการเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจนานาชาติ ได้ประสบปัญหาเศรษฐกิจฟองสบู่ อย่างไรก็ตามประเทศไทยมีภาคเศรษฐกิจอีกภาคหนึ่งซึ่งเรียกว่า “เศรษฐกิจชุมชน” เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนเล็กคนน้อย เป็นการผลิตที่ยังไม่ได้ผนวกเข้ามาอยู่ในภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่อย่างสมบูรณ์แบบ เมื่อประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤติในตอนนั้น เศรษฐกิจชุมชนได้ช่วยพยุงสถานการณ์ ทำให้ปัญหาไม่มีความรุนแรงเท่ากับวิกฤติที่เกิดขึ้นกับประเทศอื่น อย่างเช่นอเมริกาได้ นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องนี้ ได้เสนอให้ใช้ “เศรษฐกิจสองขา” เป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ เนื่องจากมองเห็นพลังและศักยภาพของเศรษฐกิจชุมชน จากที่เราได้ผ่านวิกฤติเศรษฐกิจครั้งนั้นมา (คริสต เบเกอร์, 2546)

เศรษฐกิจชุมชน มีความหมายและแนวปฏิบัติในการประยุกต์ในทางนโยบาย ที่แตกออกเป็นสองทาง ทางแรก คำว่าเศรษฐกิจชุมชน ได้เข้าไปผนวกอยู่ในนโยบายเศรษฐกิจการเมือง ที่เรียกว่า นโยบายประชานิยม ในทัศนะแบบนี้ คำว่าเศรษฐกิจชุมชน หมายถึง การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ทั้งด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม บริการ โดยใช้ “ทุนของชุมชน” ซึ่งรวมถึง ทุนทางสังคม เช่น วิธีการผลิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศาสนสถาน โรงเรียน ที่ดิน ทรัพยากร

การคมนาคมขนส่ง มาใช้สำหรับการผลิตสินค้าและบริการ ตามแนวคิดดังกล่าวนี้ คำว่าเศรษฐกิจชุมชน จึงเป็นการขยายภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ออกไปให้ครอบคลุมสาขาและกิจกรรมทางการผลิต การบริการ และการบริโภคให้กว้างขวางขึ้น การดำเนินการเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางเช่นนี้ จะเป็นการเร่งการผนวกเศรษฐกิจชุมชน เข้ามาอยู่ในเศรษฐกิจชาติ อย่างเช่นโครงการ OTOP

ของรัฐบาล ที่กิจกรรมเหล่านั้น ได้ก้าวเข้าไปเป็น “firm” และมีลักษณะเช่นเดียวกับ การประกอบการในภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่เพิ่มขึ้น

ส่วนความหมายที่สองของคำว่าเศรษฐกิจชุมชนนั้น มีนัยทางทฤษฎี เศรษฐกิจชาวนา (peasant economy) (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ 2541) ที่ นักวิชาการเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมองว่า เป็นวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม ลักษณะ ที่สำคัญของเศรษฐกิจชุมชนก็คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่ใช้แรงงาน ทรัพยากรของ ครอบครัวเป็นหลัก เศรษฐกิจแบบนี้ มีความยืดหยุ่นสูง คือถ้าหากสถานการณ์ ไม่เหมาะสม ก็สามารถที่จะ “ชู้ตรีตตนเอง” (ทำงานหนักขึ้น บริโภคน้อยลง) เพื่อให้ อยู่รอดได้ เป้าหมายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบนี้ มิใช่เพื่อให้ได้กำไร สูงสุด แต่เพื่อความมั่นคงในการบริโภคของครอบครัว และเพื่อเจือจางช่วยเหลือ ญาติมิตร (ตรงกับคำว่า มีกินมีทาน) นอกจากนี้ ถ้าหากเราจะขยายภาพให้กว้าง ขึ้น เศรษฐกิจชุมชน ในทัศนะทางวิชาการกลุ่มนี้ เป็นส่วนหนึ่งของสาขาวิชาที่เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม” (cultural economics) เศรษฐกิจชุมชนตามทัศนะ แบบนี้มองว่า กิจกรรมทางการผลิต การแลกเปลี่ยน หรือกิจกรรมอื่นๆ ของมนุษย์ มิได้แยกตัวออกมาจากการควบคุมของสังคม (Polanyi, 1957) ดังนั้นความหมาย เศรษฐกิจชุมชนในแง่นี้ จึงมีความแตกต่างออกไปจากเศรษฐกิจชุมชน ที่ได้รับ อิทธิพลมาจากนโยบายทางการเมืองแบบประชานิยม

คำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน และมีการใช้อย่างแพร่หลายโดยเฉพาะ ในวงนโยบายก็คือ เศรษฐกิจพอเพียง คำดังกล่าวนี้ มาจากหลักปรัชญาเรื่อง การพึ่งตนเอง ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากนักคิดที่สำคัญ อย่างเช่น คานธี แต่เศรษฐกิจพอเพียง ที่รู้แพร่หลายทั้งในวงวิชาการและนโยบายในปัจจุบัน ก็คือแนวคิดที่ พระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9) โดยมีหลัก 3 ประการคือ ความมีเหตุมีผล ความพอประมาณหรือทางสายกลาง และ ภูมิคุ้มกัน ทั้งเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนมีหลักการเกี่ยวกับการใช้ ทรัพยากร ที่มีขอบเขตจำกัด ไม่ได้มุ่งแสวงให้ได้ผลตอบแทนหรือกำไรสูงสุด และ ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ เศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชน มีหลักการเกี่ยวกับการจำกัดการบริโภค ซึ่งเป็นข้อเสนอนในเรื่องความอยู่ดีมีสุขที่ได้กล่าวไว้แล้วตอน ต้น อย่างไรก็ตาม การจำกัดการใช้ทรัพยากร และการจำกัดการบริโภค ก็อาจจะ

ส่งผลในทางลบ อย่างเช่นการที่การบริโภคไม่ขยายตัว ก็จะทำให้เศรษฐกิจหดตัว และทำให้มีการว่างงาน ปัญหาเช่นนี้ ก็อาจจะทำให้ผู้ที่อาศัยการยังชีพด้วยการขายแรงงาน ประสบปัญหาในการดำรงชีพ ดังนั้น ทั้งการจำกัดการใช้ทรัพยากร และการจำกัดการบริโภค จึงเป็นปัญหาว่าจะจำกัดขนาดไหน จึงจะทำให้สมดุล

สรุป

แนวปฏิบัติที่เสนอไว้ในเศรษฐกิจพอเพียง หรือเศรษฐกิจชุมชน ก็คือข้อเสนอให้จำกัดการบริโภคให้อยู่ในระดับที่พอเหมาะ การจะจำกัดการบริโภคได้ เราจำเป็นจะต้องสร้างระบบคุณค่า และเป้าหมาย ที่แตกต่างออกไปจากระบบที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน และที่สำคัญ จะต้องมีการบอบอภิบาลและการกระทำของปัจเจกอย่างมีความรับผิดชอบ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นหลักคิดที่อยู่นอกกรอบความคิดการพัฒนาในปัจจุบัน ประเด็นที่สำคัญก็คือ การทำลายแนวคิดการพัฒนา หรือการเสนอให้ใช้แนวคิดอื่นแทนแนวคิดการพัฒนา อาจจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ไม่ยากนัก ทั้งนี้เนื่องจากว่าแนวคิดเรื่องการพัฒนา มีการสถาปนาขึ้นมาอย่างมั่นคง มีการสร้างสถาบันขึ้นมารองรับ นับตั้งแต่สถาบันระหว่างประเทศ อย่างเช่น ธนาคารโลก รัฐบาลของประเทศต่างๆ ก็ล้วนแต่ถือว่าภารกิจด้านการพัฒนา เป็นภารกิจที่สำคัญอันดับแรก และนอกจากนั้นความคิดด้านการพัฒนา ยังมีรากฐานทางด้านอุดมการณ์ฝังรากลึก อย่างไรก็ตาม ถ้าหากว่าการพัฒนาจะนำมนุษย์ไปสู่หายนะ เราก็ไม่มีทางเลือก คือจะต้องทำลายและก้าวออกมาจากความคิดเรื่องการพัฒนา และใช้แนวคิดอื่นในการชี้้นำเราไปสู่อนาคต

บรรณานุกรม

- คริสต เบอเกอร์. (2546). “อนาคตสังคมไทย: ข้อคิดเพื่อพิจารณา” รายงานการวิจัย **ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย (ศ. ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา หัวหน้าโครงการ)**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. (2541). **ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิถีสถิติศาสตร์.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2549). ความอยู่ดีมีสุข: แนวคิดและประเด็นศึกษาวิจัย.

วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 23(2), 1-31.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ. (2550). “เศรษฐกิจศาสตร์การเมืองเรื่องการควบคุม
บุรี” รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ศูนย์วิจัยและการจัดการความรู้
เรื่องการควบคุมยาสูบ.

ศูนย์ภูฐานศึกษา (เจษณี สุขจิตติกาล แปลและเรียบเรียง). (2547). ความสุขมวลรวม
ประชาชาติ: มุ่งสู่กระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
สวนเงินมีมา.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2546).

ความอยู่ดีมีสุขของคนไทย 5 ปีหลังวิกฤตเศรษฐกิจ. นนทบุรี :
เพชรรุ่งการพิมพ์.

_____. (2547). 2 ปีแห่งการเปลี่ยนแปลง : การพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคม. นนทบุรี : เพชรรุ่งการพิมพ์.

เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์. (2549). **ความสุขมวลรวมหรือสังคมอยู่เย็นเป็นสุข :**
นโยบายสาธารณะที่คนไทยต้องร่วมกันสร้าง. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
พัฒนานโยบายสาธารณะ.

ยงยุทธ ขจรธรรม อภิสัทธี ถิรวงวรังกูร และคณะ. (2543) **รายงานวิจัยฉบับ**
สมบูรณ์โครงการวิจัย “กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของ
ประชาชนชาวไทย” กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์และคณะ. (2554). **ชนบทกับเมืองสู่ความอยู่ดีมีสุข.**
กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

Bebbington A. (1999). “Capital and Capabilities: A Framework for
Analyzing Peasant Viability, Rural Livelihoods and Poverty”.
World Development. 27(12), 2021-2044.

Carney D., (ed). (1998). **Sustainable Rural Livelihoods: What Contribution
Can We Made.** Department for International Development, London

Chambers, R. (1997). “Responsible Wellbeing-A Personal Agenda for
Development” in **World Development.** 25(11), 1743-1754.

- Chambers, R. (1994). "*Participatory Rural Appraisal (PRA): Challenges, Potentials and Paradigm*" in *World Development*, 22(10), 1437-1454.
- Des Gasper. (2004). "Subjective and Objective Wellbeing in Relation to Economic Inputs: Puzzles and Responses". *WeD Working Paper 09*.
- Doyal, L., and Gough, I. (1991). *A Theory of Human Need*. Basingstoke and London; Mcmillan.
- Ellis, F. (2000). *Rural Livelihoods and Diversities in Developing Countries*. Oxford; Oxford University Press.
- Esping-Andersen, Gosta. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. London; Polity Press.
- Gough, I. and J. A. McGregor (eds.). (2007). *Wellbeing in Developing Countries: From Theory to Research*. Cambridge; Cambridge University Press.
- Goulet, D. (1971). *The Cruel Choice: A New Concept in the Theory of Development* New York: Athenaeum.
- Goulet D. (1995). *Development Ethics: A Guide to Theory and Practice*. New York: The Apex Press and London: Zed.
- Kahnemann, Diener, & Schwaz, N. (eds). (1999). *Wellbeing: The Foundation of Hedonic Psychology*. New York; Russell Sage Foundation
- Layard Richard. (2005). *Happiness: Lessons From A New Science*, London; Penguin.
- Leach, M., Mearns, R. and Scoones I. (1999). "Environment Entitlements: Dynamics and Institutions in Community-Based Resource Management". *World Development* . 27(2), 225-247.
- Long, N. (1992). 'From paradigm lost to paradigm regained?' in Long, N., and Ann Long (eds.) *Battlefields of Knowledge: The Interlocking of Theory and Practice in Social Research and Development*. London: Routledge, pp. 16-46.

- McGregor and Kebede, B. (2003). 'Resource Profiles and the Social and Cultural Construction of Wellbeing', Paper presented at the inaugural workshop of the ESRC Research Group on Wellbeing in Developing Countries, University of Bath, 13-17 January 2003.
- McGregor, J. A. (1998). A Poverty of agency : Resource management amongst the poor in Bangladesh ; Paper submitted to the Fifth Workshop of the European Network of Bangladesh Studies ; 18-20 April, 1998.
- Messer N. and Townsley P. (2003). **Local Institutions and Livelihoods: Guidelines for Analysis**. Rome; Rural Development Division, FAO.
- North, D. (1990). **Institution, Institutional Change and Economic Performance**. Cambridge; Cambridge University Press.
- Polanyi, Karl. (2001). **The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time**. Boston, Massachusetts; Beacon Press
- Sen, A. (1981). **Poverty and Famines; An Essay on Entitlement and Deprivation**. Oxford; Oxford University Press.
- UNDP. (1999). **Human Development Report 1999**. Oxford; Oxford University Press.